

**František
Koukolík**

**Chlap
kousl
psa**

**Lidé
v roce
2021**

Chlap kousl psa

Lidé v roce 2021

František Koukolík

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

© Univerzita Karlova, 2021

© František Koukolík, 2021

ISBN 978-80-246-4796-8

ISBN 978-80-246-4801-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva / 5
Anděl s čertem na houpačce / 7
D-faktor / 12
Dcera Sargona Velikého / 17
Desdemona a ti druzí / 21
Chlap kousl psa / 26
Já za to nemůžu / 31
Kam zmizel ten starý song? / 36
Kdo to je? / 41
Kráska / 46
Křišťálová koule / 51
Kytičí... / 56
Maminky / 60
Mene, tekel / 65
Mohlo to být jinak / 70
Moje, moje... / 75
Moudrost / 80
Návrat od druhého břehu / 85
Nestíhám / 90
Nevěra / 95
Osamělost / 100
Oškubaný kohout / 105
Otázka profesora Netského / 110
Pánové, nebojte se / 116
Pět milionů tun sazí / 121
Počítání na prstech / 126
Praštím tě / 131

Prožívání celým srdcem / 136
René, Kristýna a neuronové sítě / 141
Rybičky i lidičky / 146
Sedím na kopečku / 151
Sešat / 155
Skluzavka strmá i pozvolná / 160
Spletitější než gordický uzel / 165
Starostky i starostové / 170
Stepní požár / 175
Šahrazád i Machiavelli / 180
Šup do houfu / 185
Tátové / 190
Těžkosti s nákupem kabelky / 195
To nechci vědět / 200
Toulání / 205
Tvít, tvít / 210
Vědí, ale říci nedokážou / 215
Vypínání / 220
Xenoboti / 225
Za noci u studny / 230
Zákon / 235
Zoon politikon / 240
Zvědavost zahubila kočku / 245
Žiju v jiném těle / 250

Předmluva

Kdo jsme, odkud jsme přišli, kam jdeme a jaký to má smysl – to jsou nejstarší otázky, které si lidé kdy položili při tázání na sebe samé.

Po celý život hledám a nalézám odpovědi. V pohyblivém světě poznávání připomínají dlouhou proměnlivou vlnu valící se mořskou hladinou proti neznámu. Až v dospělosti jsem pochopil, že jsem v zajetí osvícenského bludu o tom, že čím víc budou lidé vědět, tím budou lepší. Opak může být pravdou. Stejně tak celý dospělý život vím, že tragédií může být vědomě nechtít vědět.

Došlo mi, že věda a kritické myšlení nejsou cestou k nekonečné pravdě, mohou však být závorou na cestě k nekonečné hlouposti, k omylům, ignoranci a podvodům. Odpovědi na otázku, kdo jsme, sbírám ze špičkových vědeckých časopisů a monografií jako kamínky do nekonečné mozaiky. Vybral jsem pět desítek těch, které mi během roku připadaly nejzajímavější. Každá kapitola, která se z kamínku narodila, je určena pro pochopení nesmírného počtu lidských rozměrů a také pro potěšení. Vyprávějí například o předvídání budoucnosti a návratu od prahu smrti, o vzniku a síle vlivu poezie i hudby, o mateřství a otcovství, o propagandě, myšlenkovém toulání, agresivitě, důsledcích malé jaderné války, o zvědavosti, putování lidských skupin v čase

a prostoru, o emoční infekci, dvojrozměrnosti politické ideologie, o moru, který měl ukončit starověk, o tom, co vědí a nedokážou říct nejmenší děti, o nevěře, osamělosti, o tom, jak lze lidem vypnout myšlení, o humoru i xenobotech.

System nehledejte, srovnal jsem je podle abecedy. Můžete začít číst od kterékoli kapitoly. Jejich společným jmenovatelem je lidská nátura. Pokud vás zaujmou a potěší, podobně jako mě zaujaly a potěšily střípky, z nichž vznikly, splní knížka svůj účel.

Rád bych ze srdce poděkoval oběma recenzentům, panu profesorovi Otakaru A. Fundovi a panu docentu Jiřímu Šedému, za cenné komentáře a připomínky, i redaktorce Karolína paní magistře Lence Ščerbaničové za tradičně dokonalou práci.

V Praze, 15. 9. 2020

Anděl s čertem na houpačce

Jsou lidé, kteří se musí velmi namáhat, aby
byli poctiví, a jsou lidé, kteří se musí velmi
namáhat, aby byli nepoctiví

Představte si jednoduchou dětskou houpačku, prkno, jaké vidáte v parku. Na jednom konci sedí andělíček, na druhém čertík. Houpačku máte v hlavě. Jestliže je výš andělíček, chováte se poctivě, je-li výš ďáblík, podvádíte. Andílek se může proměnit na čertíka, zhoupne-li se dolů a čertík na andílka, zhoupne-li se nahoru. Co a jak pohání tuhle houpačku?

Dlouhá debata mluví o dvou hypotetických možnostech.

První možnost, označovaná jako *Vůle*, praví, že k poctivosti je třeba vůle, což je namáhavá činnost neuronových sítí pojmenovaná společně jako kognitivní kontrola, to znamená kontrola poznáním. Vůle potlačí vaše přirozené pokušení jednat ve jménu zisku nepoctivě. Nepoctivé chování ve jménu zisku je podle této možnosti automatismus, který nevyžaduje žádnou námahu. Z toho plyne, že lidé jsou od přírody nepoctivci a musí se hodně namáhat, aby se chovali slušně. Chce-li se čertík stát andělíčkem, třeba proto, aby o něm lidé smýšleli lépe, než si zaslouží, musí namáhat svou kognitivní kontrolu a pak se zhoupne nahoru.

Druhá, opačná možnost, které se říká *Ctnost*, tvrdí, že lidé jsou od přírody spíše poctiví. Pokušení je nenamáhá. Jestliže však andělíčka napadne, že by pytel

zlatáků stál za hřích, užije svou kognitivní kontrolu, což je námaha tím větší, čím byl do té doby poctivější, zakryje si očka, zhoupne se dolů a je z něj rázem satanáš.

Poctivost lze přitom experimentálně posílit.

Užívá se k tomu jedna podoba transkraniální stimulace. Na vlasatou část hlavy se přiloží elektrody, které slabým elektrickým proudem mění činnost mozkové kůry ve vymezené oblasti, v tomto případě kůry na zevní ploše předních částí čelního laloku vpravo, asi tam, kde vlasatým lidem končí nad čelem vlasová linie. Říká se jí dorzolaterální prefrontální, zkratkou DLPF.

Pokusné osoby byly rozděleny do dvou skupin.

Členové stimulované skupiny házeli během stimulace desetkrát běžnou hrací kostkou ve tvaru krychle, která má na svých plochách vyznačené body od jednoho do šesti. Kontrolní skupina hrála stejně, ale stimulována nebyla.

Hráči sdělovali experimentátorům, kolik bodů jim padlo. Polovina bodů v každém kole byla odměněna 9 švýcarskými franky. Druhá polovina byla bez odměny. Hráči oznamovali, zda se trefili do výplaty, nebo netrefili. Mohli tedy šidit, což se v uspořádání pokusu nedalo zjistit u jednotlivých hráčů, ale dalo se to zjistit pro celou skupinu. Podíl poctivých odpovědí je 50 %; jakmile trefy přesáhly 50 %, bylo jasné, že někdo ve skupině šidí.

Uspořádání pokusu kromě toho umožňovalo měřit sobecké chování, investiční chování ve vztahu k riskantním nebo dvojznačným důsledkům, a impulzivitu měřenou schopností odložit větší zisk na pozdější dobu v porovnání s menším okamžitým ziskem. Ve stejně uspořádaném pokusu s jinou skupinou účastníci odevzdávali výdělek třetí anonymní osobě, zkoumalo se tedy anonymní prosociální chování, velkorysost.

Dopadlo to tak, že kontrolní, nestimulovaná skupina šidila, jak to šlo. Peníze jsou peníze. Ovlivnění DLPF transkraniální stimulací míru šizení dramaticky sní-

žilo. Velkorysost v následném pokusu však stimulace neovlivnila.

Experiment je krásný. Jenže ta praxe. Představte si, jak s sebou na jednání s partnerem, o němž víte, že by mohl šidit (což je v dnešní době naprostá většina partnerů), oba vláčíte objemnější přístroj a než zasednete, nasadíte si čepičku s elektrodami. Kontrolní orgán, zcela jistě nepodplatitelný, dozírá na zapojení.

Jak se dá jiným způsobem zjistit, zda lidé v experimentu spíše šidí nebo jsou spíše poctiví?

Je na to další test. Říká se mu „vyhmátní rozdíl“. Lidem se předvádějí dvojice obrázků a přitom se jim sdělí, že v každém páru jsou tři rozdíly. Úkolem je určit, zda vidí všechny tři a odpovědět jen „ano“ nebo „ne“. Za úspěšné odpovědi jsou peníze.

Vtip, jak určit poctivost, byl jednoduchý. Ne všechny páry se lišily třemi rozdíly. Čtvrtinu párů rozlišoval pouze jeden rozdíl, další čtvrtinu párů jen dva rozdíly. Čím byli lidé poctivější, tím větší byl podíl správně určených párů, tedy odpověď „Nevidím tři rozdíly“. Čím víc ve jménu peněz šidili, tím větší byl podíl nesprávně určených párů, tedy odpověď „Vidím tři rozdíly“, ač byl znatelný rozdíl jen jeden nebo dva.

Činnost jejich mozku monitorovala funkční magnetická rezonance, která sleduje jak systémy, které se namáhají, tak systémy, které svou činnost tlumí – a dokáže to v průběhu času.

Uzlem systému centrální odměny (neuronová síť, jejíž činnost zvířatům i lidem propůjčuje pocit blaha) je malá oblast v hloubce čelních laloků mozku. Jmenuje se nucleus accumbens, dobré české jméno nemá. Accumbens se doslova rozsvítí, jestliže očekáváte odměnu, třeba vodu, máte-li žízeň, jídlo, máte-li hlad, peníze, máte-li jejich potřebu a také dávku alkoholu nebo drogy, jste-li závislí a máte zrovna nutkavou potřebu si dát „dávku“.

Čím víc se accumbens rozzářil ve fázi rozhodování, tedy dříve než lidé odpověděli ano nebo ne, tím vyšší

byla pravděpodobnost, že jeho nositel bude šidit, zejména u těch, kteří šidili často.

U poctivců se naopak aktivovala síť, které se říká autoreferenční. Tahle síť je v základech vyzrálá ve věku 3–3,5 roku a pak se dál rozvíjí po celý život. Lidem říká „to jsem já, moje myšlenky, vzpomínky, pocity, představy o budoucnosti, můj pocit spokojenosti nebo nespokojenosti se světem, ve kterém žiji, s lidmi kolem mě, ať živými nebo těmi, kdo už tu nejsou“. A propůjčuje pocit sebeúcty, vlastní důstojnosti, slušnosti.

Chce-li poctivec šidit, musí činnost této sítě utlumit. Přitom lidé na pocit vlastní důstojnosti, poctivosti a dobrého jména hodně dají – věřme, že většina lidí, alespoň dosud, víc než na nepoctivý zisk.

Samozřejmě že za to, podobně jako za poctivost, odpovídají jak geny, tak prostředí. Pojem geny znamená tolik co pojem evoluce: jsme sociální primáti, přežili jsme proto, že jsme žili ve skupinách. Podmínkou života ve skupině je kooperace, spolupráce. Většina z nás neví, že asi třetina lidí nekooperuje vůbec, a může-li, stará se jen o sebe; další dvě třetiny kooperují podmíněně: pomohu ti, jestliže ti také pomůže někdo další. Něco podobného se týká trestání lidí, kteří přestoupili sociální normu. „Pomohu ti s trestáním, jestliže se zúčastní někdo další.“ Altruistické trestání je vzácné: potrestám podrazáka, i když se mě jeho čin přímo netýká, a to i za cenu vlastní oběti. Potrestám ho proto, že se sociální normy nesmějí překračovat.

A do třetice nejvýznamnější objev:

Připomenu, že jsme nositeli sítě odpovídající za kontrolu poznáním neboli kognitivní kontrolu. Síť rozliší zadání, která jsou v konfliktu a utlumí odpověď. Jinými slovy řečeno: Síť svému nositeli sdělí: tohle je nepořádku, nemorální, nečestné, podvodné, tak to nedělej!

A je to činnost právě téhle sítě, která nejcitlivěji rozlišuje poctivce od nepoctivců. Tohle je vlastní houpačka. Poctivcům i nepoctivcům pomůže překonat zábrany.

Lidé spíše poctiví musí překonávat poctivost, která je u nich automatická, aby šidili a andělíček se proměnil na čertíka. Lidé spíše nepoctiví musí překonávat nepoctivost, která je u nich rovněž automatická, aby nešidili a čertík se proměnil na andělíčka.

Prameny

Maréchal, M. A., Cohn, A., Ugazio, G., et al. Increasing honesty in humans with noninvasive brain stimulation. *Proc Natl Acad Sci*, 2017; 134: 4360–4364.

Speer, P. H. S., Smidts, A., Boksem, A. S. M. Cognitive control increases honesty in cheaters but cheating in those who are honest. *Proc Natl Acad Sci*, 2020; 117: 19 080–19 091.

D-faktor

Společným jmenovatelem inteligence je g-faktor. Společným jmenovatelem temných osobností může být d-faktor

Nejprve ti „velcí“.

Finančník Bernard L. Maddof zpronevěřil 65 miliard dolarů. Kenneth Lay, Jeffrey Skilling a Andrew Fastow zodpovídají za krach americké společnosti Enron jak chybnou strategií, tak podvody. O práci přišlo 22 000 lidí, zmizely jejich penzijní fondy, o majetek přišli akcionáři. Bernard J. Ebbers falšoval účetnictví společnosti World.com. Ztráta, která postihla tisíce lidí, je přibližně 11 miliard dolarů. Robert Maxwell, původně Ján Ludvík Hoch, mediální magnát, vykradl penzijní fondy svých zaměstnanců. Viktor Kožený a jeho společníci prostřednictvím Harvardských fondů vyvedli z naší země odhadem 11–12 miliard korun.

Přidám několik jmen u nás méně známých politických vrahů: J. R. Videla (Argentina), A. Pinochet (Chile), Rafael a Ramfis Trujillové, otec a syn (Dominikánská republika), Y. Jammeh (Gambie), M. Micombero (Burundi), N. F. Macías (Rovníková Afrika), Idi Amin Dada, zvaný řezník z Kampaly (Uganda), J.-B. Bokassa, později císař Bokassa I. (Středoafriická republika), Pol Pot a Ieng Sary (Kambodža).

A teď ti „malí“. Přivezete si nové auto, v noci vám je někdo obejde s hřebíkem. V samoobsluze přijdete o peněženku, zloděj vaše peníze nepotřebuje, nehladoví, na-

koupí si drahý alkohol. Kdosi napíše anonymní dopis a po dlouhém trápení jste „očistěni“, nicméně špína, jak známo, se přilepí. Člověk, kterému jste důvěřovali, vás podvede, takže roky splácíte – byl to přece váš manžel. Někdo nabídne vašemu nezletilému dítěti na diskotéce drogu. Řidič srazí chodce na přechodu a ujede.

Může se stát, že se tihle lidé rozpovídají.

A pak uslyšíte: „Je těžké jít dopředu, aniž byste někomu šlápli na nohu. Nedá se nic dělat, lidi je někdy nutné někam postrčit, mají-li vám uvolnit cestu. Jsem mimořádný/á, říká mi to každý. Řeknu cokoli, abych získal, co chci. Je fajn, když se vám povede někoho trefit. Trošku trápení klidně vydržím, jestliže se mu/jí dostane, co si zaslouží. Malinko mu plivneme do piva. Úspěch je založen na přežití nejzdatnějších, kdo prohrál, mě nezajímá. Pro mě je správné všechno, co mi projde. Mým nejdůležitějším cílem je vydělat hodně peněz. Nechtě se o vyšší hodnoty starají druzí lidé, můj hlavní zájem je při zemi. Lidé, kteří jsou natolik hloupí, že se dají obrát, si to obvykle zaslouží. Mou nejvyšší prioritou je starat se o sebe. Druhým lidem říkám, co si přejí slyšet, tím pádem udělají, co chci, aby udělali. Často obdivuji obratného podvodníka.“

Zlem se filozofové a teologové zabývají celé dějiny.

Někteří jsou přesvědčeni, že zlo je pouhá nepřítomnost dobra. Jiní mají za to, že ďábel stvořil svět v okamžiku, kdy se Bůh nedíval. Svobodnou vůli do toho nepletu, protože s ní je při křesťanské definici Boha strašlivý teologický problém, který nevyřešili ani jezuité.

Psychiatry zaujal problém zla počátkem 19. století. Zjistili, že někteří lidé jsou vysoce destruktivní, aniž by byli šílení. Například jistý markýz „jen tak“ hodil dítě do studny. Ve Francii tomu říkali manie sans délire, šílenství bez deliria, v Anglii moral insanity, šílenství morální.

V průběhu druhé poloviny minulého století byly přesněji definovány poruchy osobnosti. V jejich rámci

antisociální porucha, s jejímž vývojem se lze setkat už v průběhu dětství a dospívání. Desítky let se diskutovalo o psychopatii v úzkém slova smyslu, neboť všichni psychopati mají znaky antisociální poruchy, ale jen někteří lidé s touto poruchou jsou psychopati.

Přesná kritéria psychopatie vymezil kanadský psycholog Robert D. Hare. Plně vyvinutou psychopatii charakterizuje povrchní půvab, velikášství, patologická lhavost, vynikající schopnost manipulovat druhými lidmi, nepřítomnost výčitek svědomí, oploštěná emotivita, bezcitnost a otrlost, neochota převzít odpovědnost za vlastní činy, potřeba trvalé stimulace zvnějšku, nepřítomnost realistických dlouhodobých cílů, impulzivita, neodpovědnost, špatná kontrola vlastního chování, problémy s chováním nebo delikvence v průběhu dětství a dospívání, zrušení podmíněného propuštění a kriminální univerzalita.

Tříobloukový model vytvořila Patrickova skupina: psychopatii charakterizuje ztráta zábrán, podlost a drzá smělost, které se říká *boldness* a také *fearless dominance*. Vzápětí bylo zřejmé, že tento psychopatický znak může být na rozdíl od ztráty zábrán a podlosti výhodný, biologicky řečeno adaptivní, jak prokazuje studie 42 prezidentů USA.

Někteří psychopati jsou monstra a končí ve vězení nebo na popravišti. Jiní, zvláště neúplně vyvinutí, „částeční“, přitom ale vysoce inteligentní psychopati mohou být sociálně velmi úspěšní. Tím mám na mysli zejména podíl na moci a velký majetek.

Počátkem našeho století se zjistilo, že se psychopatické rysy často kombinují s rysy a typy chování označovanými jako machiavelistické a narcistické. Machiavelisté jsou cyničtí, povznesení, manipulující, lžou, lichotí a podvádějí, jsou přesvědčeni, že se jich morální pravidla netýkají. Motivací machiavelistů je chladné sobectví ve jménu zisku nějakého zdroje, zejména moci a peněz, ale i sexuální interakce. Přitom jde vždy o zisk

na úkor někoho druhého. Výše machiavelismu nemusí korelovat s výší obecné inteligence, opravdu úspěšní machiavelisté sice vysoce inteligentní bývají, výše obecné inteligence je však v záporné korelaci s mírou empatie a rozlišování emocí.

Narcisty charakterizuje velikášství, očekávají, že se k nim druzí lidé budou chovat jako k lidem výjimečným. Mají ulpívavé představy o vlastní moci, inteligenci, přitažlivosti. Sebe chápou jako někoho výjimečného, nadřazeného, se vztahy k lidem ve vysokém postavení. Vyžadují trvalý obdiv druhých. Ostatní lidi využívají, přitom pocity, přání a potřeby druhých jsou jim lhostejné. Intenzivně závidí a jsou přesvědčeni, že druzí lidé závidí jim.

Čím byla definována temná trojice jako kombinace sociálně úspěšné psychopatie, machiavelismu a narcismu, která se po několika letech rozšířila na temnou čtveřici? Přibyl sadismus v každodenních vztazích, například surovost při oslovování, denní sledování zabijáckých filmů, vražedné počítačové hry. Ty mohou vymýt mozek natolik, že jedinec přestane rozlišovat hru od skutečnosti a zavraždí dvě příbuzné.

Teď odbočím k analogii:

Inteligence je znak, který má nejrozmanitější projevy. Po stovacetileté debatě je většina odborníků přesvědčena, že jejím podkladem je obecný faktor inteligence, *general factor*, označovaný také jako *g-faktor*. Má genetické podklady, projevuje se v činnosti neuronových sítí, je ovlivňován a je zřejmý psychologicky i sociálně.

Proto vědce napadlo, zda všechny projevy temných stránek lidské osobnosti, psychopatie, machiavelismus, narcismus, sadismus v každodenních vztazích a další, nemají také společný faktor, *dark factor*, *d-faktor*. A dokázali, že mají.

D-faktor má devět složek. Egoismus, vystupňované sledování vlastních cílů na úkor druhých lidí. Psychopatii, machiavelismus, narcismus a sadismus v každodenní

ních vztazích. Morální povznesenost umožňuje neetické chování bez prožívání stresu. Pocit oprávněnosti, tedy přesvědčení, že jsem lepší než druzí a z toho důvodu si zasloužím výhody. Zájem o sebe samého, což je touha rozšiřovat a zvyšovat vlastní sociální a finanční status. A konečně zlovůle, potřeba poškodit druhého člověka, i kdyby to mělo ublížit mně samotnému.

Myslím, že jednotlivé složky d-faktoru v sobě máme až na teoretické světce všichni. Ovšem ve velmi různé míře a kombinacích. Poznáte-li je na sobě a nebude-li jich moc a ani nebudou mít vysoké skóre, není důvod pro pocit viny. Umožňují vám přežít. Mohou být v nejistém světě plném soupeřících jedinců a skupin dokonce adaptivní. Pokud mají lidé skóre vysoké, pak se v krizové fázi vývoje společnosti někteří z nich stanou velmi mocnými, velmi bohatými a také velmi nebezpečnými.

Prameny

Koukolík, F. *Češi. Proč jsme kdo jsme, a jak dál.* 2. vydání. Praha, Galén 2016.

Koukolík, F. *Mocenská posedlost.* 2., přepracované vydání. Praha, Karolinum 2018.

Koukolík, F. *Sociálně úspěšní psychopati aneb Vzpouora deprivantů 1996–2020.* Praha, Galén 2020.

Moshagen, M., Hilbig, B. E., Zettler, I. The dark core of personality. *Psychological Review*, 2018; 125: 656–688.

Dcera Sargona Velikého

Poezie je nejstarší pilíř světové slovesné kultury

Enheduana, En-hedu-ana či Enheduanna byla dcera Sargona Akkadského, zvaného Veliký, tvůrce sumersko-akadské říše. Otec ji ustanovil do funkce nejvyšší kněžky měsíčního boha Sína a bohyně Inanny. Bohyně Inanna pečovala o nejhlubší lidství, to jest o sex, válku, politickou moc a jako přívazek měla spravedlnost.

Enheduana je nejstarší známou ženou-básnířkou, proto o ní vyprávím. Žila v rozmezí let 2300–2225 před n. l. Napsala 42 hymnů určených chrámům v Sumeru i Akadu, jejich celek bývá označován jako Sumerské chrámové hymny. Proslulá je její báseň *Velebení Inanny*, vzniklá pravděpodobně v rozmezí let 2285–2250 před n. l.:

*Inannino svaté srdce bylo usmířeno.
Světlo jí bylo sladké,
rozkoš se v ní rozlila,
byla plna nejjemnější krásy.*

Básnířka neměla jednoduchý život. Z chrámu byla po smrti svého otce a po bratrově nástupu na trůn vyhnána. Čím se provinila, není známo, ale po nějaké době se směla vrátit. V básni *Velebení* je o tom zmínka. Enheduano dílo žilo dalšího půl tisíce let. Pak jako by zmizelo. Vzkřísili je sumerologové v minulém století. Až nebudete

mít co dělat, povšimněte si, co obnáší sumerský jazyk, čím, jak a na co se psal. Vaše úcta k malému počtu neznámých učenců po celý život skloněných nad nevelkými hliněnými tabulkami v muzejních depozitářích, kteří objevili, co si zapisovala jedna z nejstarších kultur světa, vzroste. Kříšení mrtvého je strašná dřina.

Poezie hluboce ovlivňovala lidi zřejmě od nejstarších dob – tehdy byla často zpívaná – a ovlivňuje dodnes, a přesto je neurovědeckou popelkou. Co se lidem, kteří měli a mají poezii rádi, dělo a děje v hlavě?

Němečtí vědci se pokusili tuto otázku zodpovědět – vyhledali milovníky básní a udělali z nich pokusné subjekty. Podnětem bylo pět básní ze 17., 18. a 19. století nabízených experimentátory, a záznamy tří až pěti básní, které si dobrovolníci volili sami. Básně recitovali profesionálové ze záznamu. U pokusných osob byla zaznamenávána psychofyzická odpověď – odpověď psychiky na smyslové podněty, která se projeví tělesnými změnami. Lze ji měřit například proměnami elektrické aktivity kůže a rychlostí srdečního tepu, proměnami krevního tlaku a množstvím stresového hormonu kortizolu ve slinách.

Povaha emočního vlivu a estetické slasti, které poezie některým lidem dává, je na rozdíl od stejných veličin u hudby téměř neznámá. Podobně jako při poslechu milované hudby probouzejí i mohutnější příjemné emoce spouštěné básní tělesnou odpověď: objevuje se husí kůže – naježení prapůvodní srsti podmíněné stahem vůlí neovladatelných (tzv. hladkých) svalových vláken kolem chloupků, mění se srdeční činnost, bývá pocit mrazení v zádech a tvář dostane odlišný výraz.

To všechno se dá měřit.

Husí kůži zobrazí přiložená videokamera.

Mrazení v zádech mohou lidé oznámit stiskem knoflíku.

Záznam dvou protichůdně činných tvářových svalů, jednak svrašťovače obočí, jenž udělá kolmé vrásky na

čele a tím spolutvoří ustaraný výraz, a dále velkého lícního svalu, který zdvihá koutek úst nahoru a do stran, takže se podílí na tvorbě úsměvu, lze sejmout elektromyografickou jehlou. Nezáměrné stahy těchto svalů totiž oznamují záporný a kladný afekt. Mrazení v zádech bývá příjemné, měla by je tedy doprovázet činnost velkého tvářového svalu. U některých lidí je však mrazení v zádech vyvoláváno i smutkem nebo strachem, takže by je měla doprovázet aktivita svařovače obočí.

Dobrovolníci určili ty básně, které pro ně byly natolik působivé, že je „nějak“ mrazilo. Husí kůži doložila videokamera přiložená k lýtku u 41 % posluchačů. Výsledek byl stejný jako při poslechu hudby, záznamu filmové hudby či sledování srdceryvných filmových scén. Odpověď vyvolaly nejen básně, které si pokusné osoby zvolily, ale i ty, které neznaly a volili je experimentátoři.

Mrazení vyvolávané hudbou aktivuje hluboké, vývojově nejstarší části mozkového systému odměny a máme je společné se všemi obratlovci, s našimi nejbližšími vývojovými příbuznými nejvíce.

Že by mrazení vyvolané poezií, tedy něco příjemného, mělo přístup ke stejné síti, i když aktivita svařovače obočí ohlašuje záporný afekt? Vyšetření mozku funkční magnetickou rezonancí ukázalo, že se v průběhu pocitu mrazení doprovázejícího prožitek poezie aktivuje mohutná neuronová síť na obou stranách mozku. Je podobná aktivitě mozku dané mrazením při poslechu hudby, nicméně se ve třech místech odlišuje.

Snímání elektrické kožní aktivity prozradilo dynamiku pocitu mrazení v průběhu poslechu básní. Má dvě fáze – očekávání, pak je nepatrná přestávka a následuje prožívání. Očekávání aktivuje jeden uzel sítě odměny, jeho aktivita pak poklesne, prožívání aktivuje odlišný uzel stejné sítě. Toto očekávání a prožívání je buď kladné (projeví se stahem velkého tvářového svalu), nebo záporné (které se projeví stahem svařovače obočí).

Velký význam má poetický jazyk. Posiluje emoční váhu sdělení, záleží na struktuře důrazů. Největší vliv by tedy měly mít konce slok nebo konec celé básně. Vědci proto určili, která slova probouzela mrazení, a to ve všech užitých básních.

Zjistili, že se příjemné mrazení objevovalo ke konci básně, na konci slok vznikajících spojením jednotlivých veršů a tvořících myšlenkový celek, a na konci jednotlivých veršů. Na rozdíl od popisu nebo prostého vyprávění je mrazení probouzeno sociálním poznáváním a emocemi, které se skrývají ve velké poezii.

Osobní vzpomínka: nezapomenu na Píseň o lásce a smrti korneta Kryštofa Rilka. Myslím, že ji přednesl pan Miroslav Kovářík. Bylo mi osmnáct let, na představení jsem se dostal proto, že mě tam vzal kamarád, který chtěl být básníkem, ale stal se důlním inženýrem. Neměl jsem ponětí, o co půjde.

„Cválá, cválá, cválá...“ začínaly verše. Je to šedesát let a co to se mnou dělalo, mě překvapilo natolik, že si to pamatuji dodnes. Básničky mi ve škole nic neříkaly a dotaz, co chtěl básník říct, byl ničivý. Vidíte, až teď tomu začínám trochu rozumět.

Prameny

Velebení Inanny. Dostupné na: <http://etcs1.orinst.ox.ac.uk/section4/tr4072.htm>.

Wassiliwizky, E., Koelsch, S., Wagner, V. The emotional power of poetry: neural circuitry, psychophysiology and compositional principles. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2017; 12: 1229–1240.